

A magyar sajtó megszületése

A magyar sajtó történetének első fejezetét európai összehasonlításban két fő vonás jellemezte.¹

Az egyik az, hogy az adott történelmi feltételek között viszonylag némi késséssel indult. Kezdeté, igaz, a Rákóczi-szabadságharc főleg külföldnek szóló, latin *Mercurius*ától, tehát 1705-től számítható. Igazán rendszeressé azonban csak utóbb válhatott. S az első magyar nyelvű lap, a *Magyar Hirmondó*, csak két nemzedékkal később, 1780-ban, most két évszázada látott napvilágot. Európa polgárilag fejlettebb részein viszont a sajtó legrégebb műfaja, a referáló újság, a XVII. század első felének születtje volt. Angliában a *Weekly News* olvasói már Bethlen Gábor tetteiről is értesülhettek a holland sajtóból átvett hírek nyomán. A XVII. század végén angol, francia, illetve német földön latin nyelvű folyóiratokkal, sőt tudós közleményekkel is találkozunk. De megelőzte Magyarországot e téren néhány ország a kontinens kevésbé fejlett, közép-keleti zónáin is. Így a Habsburg monarchián belül Ausztria, Bécs, ahol 1703-ban indult meg a hivatalos jellegű *Wienerisches Diarium*, majd pedig a magyar típusú rendi-nemzeti önállósággal nem rendelkező, de gazdaságilag fejlettebb Csehország. A Habsburg monarchia központján át érvényesült először a kontinensen angol mintára elterjedt morális hetilapok hatása is, amely elősegítette a folyóirat-műfaj különválását. E hetilapok, a polgári forradalmak utáni Angliában, a XVIII. század elejétől kezdve olyan etikai és társadalmi kérdéseket tárgyaltak, amelyek már nem fértek be a referáló lapok keretei közé, viszont amelyek számíthattak a középrétegek, a szélesebb közönség érdeklődésére és egyben annak szélesítését és felvilágosult szellemű tájékoztatását is szolgálták. Mivel az ilyen lapok politikai kérdéseket közvetlenül nem érintettek, bejuthattak a kontinens kevésbé fejlett, még feudális országaiba is. Hamar divatba jöttek Franciaországban, majd német földön, ahol rövidesen jónéhány ilyen német lap látott napvilágot. Ez lett azután visszhangra a Habsburg monarchiában, előbb az 1760-as évek elejétől kezdve Bécsben, majd mástutt, így Prágában, Pozsonyban is. A felvilágosult abszolutizmus oktatásügyi reformtörekvéseit rövidesen két magyar érdekű bécsi lap támogatta, előbb, 1771–1776 közt német, majd utána egy latin orgánus. Magyarországi szerkesztők és munkatársak közreműködésével mindkettő főleg magyar honismereti, történelmi témákkal foglalkozott.

A magyar nyelvű sajtó kezdeti történetének másik fő vonása viszont, amelyet szintén nem árt hangsúlyoznunk, az volt, hogy miután már világra jött, lema-

¹ Az alábbiakra összefoglalóan: KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Bp. 1980.

radását rohamosan, másfél évtized alatt nagyrészt behozta és gyorsított ütemben futotta be azt a másutt, sokhelyt oly hosszú utat, amely a színtelen hírközléstől, a száraz referáló újságtól vezetett a folyóirat-műfaj kiválásán át a kifejezetten közvéleményformáló funkciót végző, politikai lapokig, a magas szintű irodalmi folyóiratokig és az ismeretterjesztő, szakmai orgánumok létrehozására irányuló próbálkozásokig. Abban az országban, amelynek 1780-ig egyetlen magyar nyelvű lapja nem volt, most e sajtó viszonylag hamar meglepően gazdag és színes spektrummá szélesült, magában véve is élénk cáfolatául azoknak az egykori, konzervatív nemesi előítéletekhez kapcsolódó hanyatlás-elméleteknek, amelyek szerint Magyarország a XVIII. században és különösen a felvilágosult abszolutizmus időszakában egyre lejjebb csúszott a lejtőn. A valóságban ugyanis az ország nehéz viszonyok közt induló társadalmában a XVIII. század utolsó harmadára értek be, lassú, fokozatos felemelkedés eredményeként, azok a feltételek, amelyek, a polgári irányú fejlődés, a nemesi korszerűsödés, polgárosodás és az értelmiségi funkciók, a közönség legszükségesebb minimumával együtt lehetővé és szükségessé tették a sajtó rendszeres működését, sőt most már gyarapodását.

Nyilvánvalóan hiba volna e társadalmi és politikai feltételeket, a késő feudális országban, a valóságosnál kedvezőbbnek képzelnünk. II. József emlékezetes 1781 júniusi (Magyarországon egy évvel később életbelépő) cenzúra-rendelete sem a későbbi, polgári sajtószabadságot vezette be, bár a korábbi, szigorú cenzúrán kétségtelenül sokat lazított, egyideig szabadabb mozgást engedett és elősegítette az élénkülést. A magyar sajtó e viszonylagos nekilendülése, első zsongéinak kivirágzása 1780—1795 között, mai szemmel, lehet, igen szerénynek tűnhetik. De az egykorú fejlődés diagramján annyival is szembetűnőbb és kiugróbb, mivel mindjárt utána, politikai okokból, megint súlyos visszaesés következett, a felvilágosult, progresszív politikai tendenciák válsága és hosszú hullámvölgye idején, a magyar jakobinus vezetők kivégzése (1795) után.

A magyar sajtó megszületéséről szólva tulajdonképpen erről a felvilágosodással együtt kibontakozó, első, emlékezetes fejezetéről kell beszélnünk, benne már a francia forradalom visszhangjáról, s egyúttal a magyar újságírói gárda első képviselőiről, céjaikról, reményeikről, mielőtt — ismét — elhallgatni kényszerültek.²

A hazai másnyelvű sajtóval, a korábbival és a továbbival, itt most nem foglalkozunk. Magyarország a soknemzetiségű, de alapjában véve német központú Habsburg monarchia keretében élt, mint maga is soknemzetiségű ország, amelyben a városi polgárok elég nagy része német anyanyelvű volt, és amely hagyományosan a latint használta hivatalos és oktatási nyelvként. Nem meglepő tehát, hogy a latin és a német sajtó időben a magyart megelőzte. Előbb egy-két időleges vállalkozás formájában, majd állandósulva is, hiszen a referáló sajtó tulajdonképpen a *Pressburger Zeitung* megindulásától, 1764-től kezdve vált folyamatosan Magyarországon. S a pozsonyi német sajtóban indult meg a folyóirat-műfaj különválása is. E latin és német előzményeket egyébként nemcsak azért kell figyelembe vennünk, mivel mindaz, ami a régi Magyarország területén egykor végbement, elvitathatatlanul része történetünknek, hanem azért is, mivel fejlődéstörténeti előzményként bizonyos fokig ezek is

² A részletekre: DEZSÉNYI Béla, *A magyar hírlapirodalom első százada, 1705—1805*. Bp. 1941. — KÓKAY György (szerk.), *A magyar sajtó története. I. 1705—1848*. Bp. 1979.

a magyar sajtó előkészületi folyamatához tartoztak. Ahogy a magyar irodalomtörténet is részben így tartja számon a hazai latin irodalom nem egy műfaját. Színháztörténetünk pedig, hogy még egy példát idézzünk, még hasonlóbb módon sorolja a magyar színjátszás fejlődéstörténeti előzményei közé nemcsak a latinból magyarra váltó iskoladramát, hanem a főúri kastélyszínházak és a hazai német városi színészet sokban összekapcsolódó programjait. Elég itt arra utalnunk, hogy Pozsony, a maga nagyrészt német eredetű, de ekkor még hungarus-érezelmű és többnyelvű polgárságával, viszonylag fejlett nyomdáival, technikai felszerelésével, városi közönségével és nem egyszer együtt tervezgető, első szerkesztőivel, a hazai sajtónak olyan közös, első fő központja lett, ahol szinte egy tövön indultak meg egymás után, bár eltérő pályákat befutva, német, magyar, szlovák lapok

Az első magyar lap kiadására Patzko Ferenc pozsonyi nyomdász kért és kapott Mária Teréziától engedélyt és privilégiumot. A felkért szerkesztő, a harminc éves Rát Mátyás, egy *Előre való tudakozásban* hangsúlyozta a sajtó fontosságát és a vidékies elszigetelődés veszélyeit. A magyar — írta — saját hazáján belül is tájékozatlanul él, „mint féreg a dióban”, nem tudva arról, „ami körülöttünk történik s mindket legközelebről illet”. Rát, egy magyarrá vált győri polgár család fia, a pozsonyi evangélikus liceum volt diákja, aki már tüntetően, h nélkül és ékezzettel írta eredetileg német családnévét, külföldi tanulmányai során, Göttingában, Schlözer hallgatójaként ismerkedett meg a német felvilágosult sajtó szerepével és így lett ifjú teológusból a magyar újságírás úttörője és első jelentős alakja.³ A *Magyar Hírmondó*, amelynek első száma 1780. január 1-én látott napvilágot, és amelynek majdnem három évig volt szerkesztője, írója és amelynek tudósítói, levelezői hálózatát is ő szervezte meg, tulajdonképpen kisalakú, hetenként kétszer megjelenő, referáló újság volt. De kezdettől fogva több is annál. Rát ugyanis, aki pontosan tisztában volt az európai sajtó műfajaival és feladataival, tudatosan igyekezett az akkor még hiányzó folyóiratok funkcióját is ellátni. A referáló eseménykrónika „kipótolását” — mint írta — főleg két nagy témakörben végezte. Az egyik a gazdasági és társadalmi korszerűsítés volt, a másik a nemzeti nyelv és irodalom programja.

Barokk ünnepélyek leírása helyett népmozgalmi, statisztikai adatokat, kereskedelmi és ipari híreket közölt. Sürgette a mezőgazdaság javítását, részben ettől várva a falusi nép felemelkedését, akárcsak Tessedik, aki a lapnak valószínűleg szintén egyik levelezője volt. 1781 őszén pedig Rát egy alkalommal ezzel a nyilvánvalóan célzatos „hírrel” lepte meg olvasóit: „Nints Britanniában jobbgység. A parasztok, akik a nemesek jószágaiban laknak, szabad emberek, tsakhogy bizonyos árendát tartoznak esztendőnként fizetni”. Angliáról, az amerikai függetlenségi háborúról, a világpiaci eseményekről, a külkereskedelem, a mezőgazdasági export lehetőségeiről írva a külső piacot kereső nemesi árutermelés igényeit fejezte ki, de ébresztgette is. Ez főleg az árutermeléshez s a felvilágosodáshoz közeledő, közelíthető nemesi rétegeknek szólt, érthetően az adott viszonyok között, midőn a lap 230 előfizetője közül — az első évben — 171 volt birtokos nemes és 93 értelmiségi. A lap a felvilágosult szellemű tájékoztatás eszközeivel küzdött az elmaradt, feudális parlagiság ellen. Kazinczy utóbb éppen ezt a jelentőségét emelte ki: „Mik valának addig összejövéseink falukon, mint arról úzótt discussiók, hogy a sárga kopó-e jobb,

³ KÓKAY György, *Göttinga, Rát Mátyás és felvilágosodás-kori irodalmunk kezdetei.* MTA I. Oszt. Közleményei 1966, 121 — 145.

vagy a fekete, s hanyadikunk tudá: az atlanticus tenger keletre fekszik-e tőlünk, vagy nyugotra?” De Rát nem a nemességet, hanem azt a most kialakuló, antifeudális, részben nem nemes származású, új magyar értelmiséget képviselte, amely ekkor, más erő híján, a felvilágosult abszolútizmus reformjában reménykedett és azokat támogatta. Ezért várta a *Magyar Hirmondó* a vallási türelem és a jobbjágyrendelet II. Józsefétől, hogy Magyarországnak „új Mátyás királya” lesz. Rát ugyanakkor a nemzeti nyelv és irodalom ügyének lelkes híve volt. A referáló hírközlés korlátait talán még inkább irodalmi recenziókkal törte át, vagy félszáz egykorú magyar író, költőt, tudós szerzőt mutatva be egymás után. Ő tette közzé Révai Miklós emlékezetes felhívását is 1782-ben a régi magyar költői emlékek, így a népköltészet gyűjtésére. Utóbb a magyar nyelv védelmében a jozefinizmussal is szembefordult, bár a nemesi mozgalomhoz akkor sem kapcsolódott, és attól eltérően más hazai nemzetek nyelvi és irodalmi ébredését sem ellenezte, hanem természetesnek tartotta. Később, 1798-ban is keserűen emlegette Batsányinak, hogy mi mindent kellett a gőgös, feudális uraktól kiállnia. Talán ezért cserélte fel lelkészi poszttal a szerkesztőséget is.

A *Magyar Hirmondót* 1783 végén egy időre Révai Miklós, az író és nyelvtudós kapta kézbe, akit nem szükséges itt bemutatnunk. Révai a lapot még inkább a nemzeti nyelvi és irodalmi törekvések szolgálatába állította, még pedig kifejezetten Bessenyeinek a felvilágosult rendi irányzatot megalapozó, művelődéspolitikai célkitűzéseinek megfelelően. Gazdasági, társadalmi kérdésekkel nem igen foglalkozott, bár morális felháborodással bírálta a „keménykedve” járó kiskirályokat — Révai sem volt nemes — és folytatta a küzdelmet a babonák és balítéletek ellen. Mindez azonban alig tartott négy hónapig. Révait, aki, mint piarista, egyházi értelmiségi volt, konzervatív egyházi felettesei siettek az újságírói posztról eltávolítani.

A lapot, egy újabb közjáték után, 1784 nyarán egy addig ismeretlen nevű „szegény magyar deák”, Szatsvay Sándor (1752—1815) vette át, aki azonban rövidesen a kor legmarkánsabb politikai újságírója lett, — az első, akit Magyarországon e név megillet, és akinek az újságírás valóban fő hivatása volt. Szatsvay, egy székely nemes család vagyontalan fia, Debrecenben, Pozsonyban tanult, majd Bécsben jogot hallgatott. Filológiai, irodalmi felkészültségben Révaival nem versenyezhetett. De mint politikai újságíró annál hamarabb megtalálta újszerű, egyéni hangját. Szatsvay Rátnál is határozottabban a magyar jozefinisták irányát képviselte, előbb, 1784—1786 közt Pozsonyban, a *Magyar Hirmondó* szerkesztőjeként, majd pedig 1786 végétől kezdve Bécsben, egy általa létrehozott, újabb magyar lap, a *Magyar Kurír* élén. A változtatás oka az volt, hogy Szatsvay így jobban mentesülhetett a hazai nyomdász-kiadók privilégiumai és — részben — a nemesi és egyházi befolyás alól.

Szatsvay mindkét lapjában a jozefin politikát támogatta, de úgy, hogy egy kissé túl is mutatott annak tényleges reformjain. Az egyházi ügyek terén éles antiklerikalizmusával. A társadalmi problémák terén érezhetően antifeudális bírálatával. Az erdélyi parasztfelkelésről — talán Benkő József levelei nyomán — még a *Hirmondó*ban úgy közölt — a hazai hatóságok haragjára — tudósításokat, hogy ijesztő tanulságai kitűnjenek. II. József jobbjágyrendeletéről 1785-ben elismerően írta, hogy a szegény népet akarja „a méltatlan szenvedésektől oltalmazni”, de a hivatalos jozefinizmustól eltérően nem tartotta teljes megoldásnak. Sőt, folytatta híradásait a parasztok elleni erőszak eseteiről s gúnyosan emlegette, hogy Magyarország olyan „tejjel-mézszel folyó Kána-

án”, amely tele van szegényekkel, koldusokkal. Mindez érthető módon sok ellenkezést is kiváltott. S ennek hatása alatt olykor későbbi szerzők is úgy vélték, hogy Szatsvay, mivel jozefinista volt, nem törődött a nemzeti nyelv és művelődés ügyével. A valóságban azonban nem egyszer közölt híreket, amelyek a magyar irodalom és tudomány fejlődését üdvözlétek. 1784-ben lelkes tudósítást tett közzé, talán az ifjú Batsányi híradása nyomán, az első magyar nyelvű színelőadásról Pest-Budán. Helyeselte ugyan, hogy a magyar ifjak németül megtanuljanak, de nem azért, hogy saját nyelvüket elfeledjék. S midőn II. József 1788 végén, pozsonyi látogatásakor a fogadására összegyűlteteket magyarul szólította meg, Szatsvay a hírhez ezt a megjegyzést fűzte, négy évvel a német nyelvrendelet után: „Mi lett volna illendőbb egy magyar királyhoz”.

Utóbb, a jozefin rendszer bukásakor más jozefinistákhoz hasonlóan, egy ideig Szatsvay is a nemesi-nemzeti mozgalom felvilágosult, haladóbb szárnyát próbált támogatni. Ennek előjelei a lap híryanagában, a politikai feszültség érzetében, a nemzeti momentum hangsúlyosabb kiemelésében, már a végső fordulat előtt megfigyelhetők. De Szatsvay továbbra is az antifeudális felvilágosodás oldaláról, balról bírálta a nemesség retrográd vonásait, a nemzeti díszruhák pazarló külsőségeit, amelyek mögül elsikkad a társadalmi reform, és újból felüti fejét a földesúri és papi önkényeskedés.

Érthető, hogy a francia forradalom híreinek hazai terjesztésében Szatsvay-nak nagy, ha nem is kizárólagos szerep jutott. Már 1789. jún. 24-én megírta, hogy a francia nép is „anglus szabadságra sóhajtozik”. Aug. 1-én elsőnek közölt hírt a Bastille bevételéről. Aug. 26-án pedig ezt írta: „A frantziáknak példájok által minden nemzetek úgy meg franczizáltattak, hogy csaknem minden nemzet magát szeretné urának elismerni”. E cikk további része, érthetően, „rostában” maradt, ahogy azt Szatsvay, a cenzúrát is kifizetve, olvasóival közölni szokta. Antifeudalizmust ugyanis, nyíltan, sajtóban, az amúgy is szigorú jozefin cenzúra miatt sem lehetett képviselni. Ez a feszültség hozta létre azt a sajtós, „kétszínkedő” műfajt, amelynek fő kialakítója éppen Szatsvay volt. Abból kiindulva, hogy az újságíró a feudális urak amúgyis csak amolyan lenézett, vásári mutatványos-félének tekintik, úgy tett, mintha maga sem tartana igényt arra, hogy egészen komolyan vegyék. S így csipős, szatirikus, néha öngúnyoló modorban, úgy, hogy nehéz kiismerni, mikor humorizál és mikor mond keserűn komolyat, olyan kérdésekről is tudott beszélni, amelyek nyíltan fel sem igen voltak vethetők. Az utókornak azonban nem nehéz kitalálnia, amit e néha szinte erőltettnek tűnő modorban próbált mondani, allegorikus meséivel vagy német mintára készült eliziumi párbeszédeivel, amelyekben az alvilág mezőin társalogtak egykor élt, híres emberek, vagy éppen állatok, nagyon is a jelen témáiról, mint a francia és a magyar veréb a forradalomról az 1789. aug. 5-i számban. A lap iránti érdeklődésre vall, hogy 1789. elején 900, egy év múlva már 1200 előfizetője volt. Szatsvay modora és felfogása azonban, bár az a francia forradalom első szakasza iránti szimpátiánál tovább nem igen jutott, a hatalom köreiben vajmi kevés népszerűséget szerzett magának. 1793 elején, a kezdődő politikai fordulatkor, eltávolították a laptól, amelyet utána Decsy Sámuel folytatott, fásultan, óvatosan, kénytelen-ségből is színtelenül. Az előfizetők száma 1795-ben már 600 alá esett.

A magyar újságírás súlypontja közben még inkább Bécsbe helyeződött át. 1788 végén megszűnt a pozsonyi *Hírmondó*, majd a következő évben annak Pest-Budára áthelyezett folytatása: a *Magyar Merkur* is. Viszont a monarchia székvárosában 1789 nyarán egy második magyar lap is megindult: a *Hadi és*

Más Nevezetes Történetek. Kissé nehézkes címe, sőt az első számok tartalma is alkalmas volt a cenzúrában azt a benyomást kelteni, mintha pusztán a török háború iránti érdeklődést szeretné kihasználni. A valóságban azonban a nemesi-nemzeti mozgalom felvilágosult szárnya talált benne orgánomot. A lap megindítója és szerkesztője, Görög Demeter, nemes származású értelmiségi, főúri nevelő volt Bécsben. Mellette hűséges szerkesztőtársként Kerekes Sámuel működött, aki szintén nevelő, magyar óraadó volt ugyanott. Mindkettő tehát a főnemesi értelmiségi alkalmazottak közé tartozott. Azok a felvilágosult magyar főnemesek, akik a vállalkozás mögött, a háttérben álltak, terveiknek jó és odaadó kivitelezőit lelték meg bennük. Újabb kutatóink a jozefinizmustól elforduló gr. Széchényi Ferencet, sógorát: gr. Festetich Györgyöt és gr. Teleki Sámuel, a könyvtáralapító erdélyi kancellárt sejtik azok élén, akiknek a lap felső irányításában és bizonyos anyagi lehetőségeinek biztosításában része volt.⁴ A lap kétszer hetenként látott napvilágot és újszerűen, illusztrációkkal, metaszettekkel élénkítve hamar felkeltette a közönség figyelmét. Előfizetőinek száma csakhamar 800 fölé emelkedett. A felvilágosult rendi programot képviselte. Azon belül nemzeti nyelvi-irodalmi és tudós társasági törekvéseiről itt nem kell beszélnünk, mivel arról ma külön előadást hallhatunk. De más, korszerű mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi problémák és bizonyos reformok iránt is igyekezett a nemesi olvasók figyelmét felkeltetni és szóvátett a jobbagyok rovására elkövetett „igazságtalanságokat” is. Külön említést érdemel, hogy a francia forradalommal kapcsolatos híryanagát egyideig 1791-ben Hajnóczy József, a későbbi magyar jakobinus vezető fogalmazta, elég részletesen megismertetve olvasóit az 1791-i francia polgári alkotmánnyal és az Emberi jogok kiáltványával. Görögök azonban politikailag óvatosabb vonalat vittek és befolyásosabb támogatókkal bírtak, mint Szatsvay, így némi dorgálás után 1793 elején is megtarthatták lapjukat, amely egyébként ekkor már a hagyományosabb *Magyar Hirmondó* címet viselte.

Lezárhatjuk a sort egy harmadik bécsi magyar lappal, amely Pánczél Dániel, Szatsvay volt segédszerkesztője vezetése alatt *Bétsi Magyar Merkurius* címen 1793-ban indult, de akkor már más, mint száraz, színtelen referáló lap nem is lehetett. Végül pedig az első erdélyi magyar nyelvű újsággal, az *Erdélyi Magyar Hírvidővel*, amely Nagyszébenben, a német lapot is kiadó Hochmeister Mártonnál, Fábíán Dániel és Cserei Elek szerkesztésében még 1790-ben indult. Egy kissé a Görög-féle bécsi laphoz hasonlóan, szerényebb változatban, ez is a nemesi felvilágosodásnak köszönte létét, de már a következő év elején, Kolozsvárra átköltözve megszűnt.

Szólnunk kell azonban még végül röviden az első magyar folyóiratokról is.

A műfaji szétágazódás első jeleit, még a referáló lapon belül, már a *Magyar Hirmondónál* megfigyeltük. S bár hamar voltak tervek, próbálkozások külön folyóiratok létrehozására, a következő tényleges lépésnek a Szatsvay-féle *Magyar Kurír* 1786 végén megindult irodalmi melléklapja, a *Magyar Musa* tekinthető. Ezt követte, szerényebb változatban, 1787-ben a *Pozsonyi Magyar Múza*, a *Hirmondó* melléklete.

Az első önálló magyar nyelvű folyóirat, a kassai *Magyar Museum*, amely 1788-ban indult, nem pusztán azzal vált nevezetessé, hogy új műfajt képviselt, hanem elsősorban azzal, hogy ezt mindjárt a legmagasabb irodalmi igénnyel képviselte. Élvonalbeli írók álltak mögötte: Kazinczy Ferenc, Batsányi János

⁴ KÓKAY György, *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei, 1780–1795.* Bp. 1970.

és Baróti Szabó Dávid, a Kassai Magyar Társaság tagjai. A vállalkozásban alapjában véve két különböző irányzat legjelentősebb irodalmi képviselői találkoztak. Sajátos módon úgy, hogy a magyar jozefinizmust a nemes Kazinczy, a nemesi nemzeti ellenzék, a felvilágosult rendiséget pedig a nem-nemes Batsányi képviselte. Pár év múlva mindketten — más irányból — a magyar jakobinus mozgalomhoz értek. De most irányzataik ellentéte megakadályozta tartós együttműködésüket, annyival is inkább, mivel mindketten a vezetésre tartottak igényt. A lapot rövidesen Batsányi vette át, bár egyideig Kazinczy is szerepelt még benne írásaival, Dayka Gábor, Szentjóni Szabó László, Verseyhy Ferenc és mások mellett. A II. kötet 1790 tavaszán elkészült, de csak utóbb szétküldött, első száma közölte Batsányi nevezetes forradalmi versét a „franciaországi változásokról”. Mire azután a negyedik s egyben utolsó szám is megjelent — hiszen a lapból 5 év alatt csak 8 füzet látott napvilágot, — már megindult a politikai hajszája Batsányi ellen, aki később is úgy látta, hogy „sokféle üldöztetésének első, valóságos oka” éppen e folyóiratban vitt szerepe volt. A *Magyar Museum* 1793-ban megszűnt, a hasábjain megjelent versek azonban még 1794-ben, a jakobinus per során is ott szerepeltek a költő ellen felhozott vádpontok között.

Kazinczy más úton haladt hasonló sors felé. A közös vállalkozásból kilépve 1789 végén kezdte kiadni új, önálló folyóiratát, az *Orpheust*, amely címében szerkesztőjének szabadkőműves nevét viselte. Havi folyóiratnak indult, „a józan gondolkodásnak, igazabb ízlésnek és magyar történeteknek elősegélésére”, magas színvonalon. Rövid fennállása alatt számos jelentős író, költő szólalt meg hasábjain. A vállalkozás azonban alapjában véve már a következő évben elakadt.

Figyelmet érdemel, hogy ekkoriban, igazi nagy irodalmi központ híján, különböző városokban bukkantak fel folyóiratok, társaságok. A Komáromi Társaság nevében, mint szerkesztő, Péczeli József Svájcban tanult református lelkész indította meg 1789 elején a *Mindenes Gyűjteményt*, amely igen változó időközökben, egy ideig kétszer hetenként látott napvilágot és egy kissé még az ismeretterjesztő morális hetilapok típusát képviselte. 1790-ben is csak 137 előfizetője volt. Péczeli tulajdonképpen a felvilágosult rendi mozgalomhoz kapcsolódott, de II. Józsefet, a vallási türelem megteremtőjeként, utóbb is mindig elismeréssel emlegette. Munkatársai közül Kováts Ferenc pápai mérnök 1789-ben már azt fejtegette, hogy az újságoknak nemcsak a tehetősebbeket, hanem a „mezei emberek”, a falusi nép sokaságát is el kellene érniök, majd 1790-ben a jobbágyfelszabadítás kérdését is felvetette. A lap a nemesi mozgalom megtorpanásával alapjában véve már 1790 végén félbemaradt, ha évkönyvszerűen még meg is jelent 1792-ig. E vidéki kezdeményezések közül már egyik sem élt, midőn az ifjú Kármán József *Uránia*-ja, már igen nehéz viszonyok között, 1794-ben, még egy utolsó, rövidéletű kísérletet tett arra, hogy a magas szintű irodalmi folyóirat ügyét újból napirendre tűzze, már azzal a célkitűzéssel, hogy Pestet kell irodalmi központtá fejleszteni.

A magyar sajtó első fejezete ezzel lezárult. A diagram, amely a nyolcvanas évektől a felvilágosodás irányzataival együtt felfelé ívelt, most velük együtt lehanyatlott és 1795, a magyar jakobinus vezetők kivégzése után hullámvölgybe ért. A francia forradalom második, radikális szakaszától megriadva, meghátrálva, a magyar nemesség és az udvar összefogtak. A nádor többször is figyelmeztette I. Ferencet a magyar újságok francia híreiben rejlő veszdelmekre. Új, szigorú cenzúrarendeletek láttak napvilágot. Egy sor lap megszűnt, má-

sok színtelenné nyomorodtak. 1792-ben 18 lapunk volt, fele részben magyar. 1805-ben csak 4 maradt, ebből egyetlen magyar, az is szánandó állapotban. Politikailag nem exponált területen, szűkebb mederben, a felvilágosodás hagyományai persze folytatódtak, s utóbb a sajtó is újra bontakozni kezdett, főleg gazdasági, szakmai, irodalmi változatban. De a nemzet és haladás ügyét együtt hirdető politikai sajtó csak egy hosszú nemzedék hallgatása után, a reformkorban⁵ kezdhetett újra kibontakozni.

Ez a dráma ment végbe első újságíróink nagy részének sorsában is. Többek halálában vagy hosszú fogságában, mások riadt némaságában, elszürkült mindennapjaiban, belső törésében, vagy abban a csúfolódó iróniában, amellyel, Erdélybe visszatérve, Szatsvay viselte belső száműzetését. Ezek a még feudális társadalomban, nagyurak, egyházak, vagy éppen kiváltságos nyomdász-lapkiadók függésében élő, alapjában véve védtelen értelmiségiek kénytelenül elhallgattak az erőviszonyok kedvezőtlen alakulásakor. De helyesebb és ma itt mindenképpen méltányosabb, ha arra emlékezünk, hogy amint és amíg arra lehetőségük volt, a magyar sajtó első munkásai, ebben az első szakaszban, zömmel lelkesen és felkészülten vállalták a maguk eszközeivel a nemzeti haladás szolgálatát.

DOMOKOS KOSÁRY

Die Geburt der ungarischen Presse

Im Vergleich mit Europa konnte das erste Kapitel der ungarischen Pressegeschichte einerseits durch seine Verspätung charakterisiert werden, andererseits aber durch die Tatsache, dass sie, nach ihrem Geburt, ihren Rückstand schnell: während einem andert-halb Jahrzent größtenteils einholte; sie lief in Eilmarsch den langen Weg, der von einer trockenen, referierenden Zeitung zu den ausdrücklich die öffentliche Meinung formenden politischen Blättern und Zeitschriften von hohem Niveau führte. Seit 1780, seit der Begründung der ersten ungarischsprachigen Zeitung erweiterte sich diese Presse verhältnismäßig schnell zu einem reichen und farbigen Spektrum damals, als die Bedingungen der bürgerlichen Entwicklung ausreiften, die die Entwicklung der Presse möglich und nötig machten.

Der ungarischsprachigen Presse gingen in der Zeit lateinisch- und deutschsprachige Blätter voran, auch diese gehören aber organisch zur ungarischen Pressegeschichte. Die erste ungarischsprachige Zeitung (*Magyar Hirmondó*) wurde von Mátyás Rát am 1. Januar 1780 in der Ausgabe des Pressburger Buchdruckers Ferenc Agoston Patzko begonnen. Unter seinen Nachfolgern ragten Miklós Révai und Sándor Szacsvay hervor. Der Josephinist Szacsvay wurde der markanteste politische Journalist der Epoche, er begründete eine Zeitung zu Wien am Ende des Jahres 1786 unter dem Titel *Magyar Kurtr*

⁵ A „reformkor” történetírásunk szakkifejezése. Azt az 1830–1848 közti időszakot jelöljük vele, amelyben a korábbi rendi (feudális) ellenzékiesség helyett a nemzeti és polgári, társadalmi átalakulás ügyéért *együtt* küzdő, új, liberális reformmozgalom kibontakozott. Ilyenről 1830 előtt nem beszélhetünk. Aki a határt mégis korábról, így az 1820-as évektől próbálja számítani, az vagy a kétféle (a feudális, illetve polgári) ellenzékiiséget olykor egybemosó nemesi hagyományt, vagy talán az ötvenes évek régi, nacionalista jelszavakkal is szívesen manipuláló dogmatizmus téves álláspontját követi, vagy pedig, végül és egyszerűen, esetleg nincs tisztában történetírásunk eredményeivel és módszertani követelményeivel. Nem szükséges elmélkednünk itt azon, hogy mi vezette Filőp Gézát, midőn az új *Magyar sajtótörténet* I. kötetének recenziója címén a *Magyar Könyvszemle* és a *Népszabadság* hasábjain, tehát több ízben is megkísérelte történetírásunknak, némi rosszallás közben, előírni, hogy elfogadott álláspontját módosítsa, — olyan marginális megfontolások kedvéért, amelyek nem érintik magát a lényeget. Körülbelül olyan ez, mint ha valaki egy jól megtermett, felnőtt embert kabátgombjánál fogva próbálna felemelni.

(Ungarischer Kurier). Ebenfalls zu Wien erschien das Organ der adeligen-nationalen Bewegung, die Zeitschrift *Hadi és Más Nevezetes Történetek* (Kriegs- und Andere Berühmte Geschichten) redigiert von Demeter Görög und Sámuel Kerekes.

Auch die ersten ungarischsprachigen Zeitschriften wurden in dieser Periode begründet. Die allererste wurde, unter dem Titel *Magyar Museum* (Ungarisches Museum), in 1788 zu Kassa (Kaschau) herausgegeben. Diese Zeitschrift János Batsányi's und Ferenc Kazinczy's, ebenso wie die daran folgenden: *Orpheus*, *Mindenes Gyűjtemény* (Allgemeine Sammlung) und *Urania*, waren alle literarische, weltanschauliche, bzw. populärwissenschaftliche Blätter von hohem Niveau, sie waren aber nicht langlebig: 1795, das Jahr der blutigen Erstückung der ungarischen Jakobinerbewegung schloß auch das erste Kapitel der ungarischen Pressengeschichte zu.